

התגבשות סגנון העיתונות המודרני: על שלוש תופעות בלשון העיתונות בסוף המאה התשע עשרה ובראשית המאה העשרים

1. מבוא: התפתחות העיתונות הכללית והעברית במאה התשע עשרה

התגבשות לשון העיתונות העברית היא פרק חשוב בתולדות העברית החדשה, ומיוחסת לה חשיבות מכרעת בעיצוב העברית בת זמננו.¹ חשיבות רבה במיוחד יש לסגנון העיתונאי המודרני, שהוא מייצג מובהק של העברית הבינונית הכתובה.² מקובל לקבוע את תחילתה של העיתונות העברית בחודש יוני 1856, עם תחילת יציאתו לאור של המגיד בעיר ליק שבפרוסיה המזרחית (היום אֶלְק שבפולין). להמגיד קדמו כתבי עת עבריים שלא היו בגדר עיתונים, שהחלו לצאת לאור בעיקרם החל במחצית המאה השמונה עשרה, ובהם קהלת מוסר, המאסף, בכורי העתים, כרם חמד ועוד. בניגוד לכתבי העת האלה היה המגיד "השבועון העברי הראשון שיש לו מתכונת של עיתון".³

התפתחותה של העיתונות העברית חלה בתקופה של תמורות בעיתונות העולמית. בתחילת המאה התשע עשרה כבר יצאו לאור עיתונים ברחבי העולם, ואולם רק בשלבים מאוחרים יותר, ובעיקר במחציתה השנייה של המאה התשע עשרה, נתעצבה דמותה של העיתונות המודרנית. התהליך החל בעיתונות בארצות הברית, וממנה – דרך העיתונות באנגליה – הושפעה העיתונות באירופה כולה.⁴ בתקופה זו הורחבו תחומי העיסוק של העיתונים, והחלו להתפרסם בהם לא רק ידיעות העוסקות בהתרחשויות בין-לאומיות, אלא גם ידיעות מן הפוליטיקה הארצית, ולצידן חדשות מקומיות מחיי היום יום – מן הרחובות, מן המשטרה ומבתי המשפט. בד בבד עם התרחבות תחומי העיסוק השתנה אופי הכתיבה העיתונאית מכתובה פובליציסטית בעיקרה, שהעובדות שולבו בתוכה, לכתובה שהפרידה בין דיווח העובדות ובין הבעת הדעות.⁵

1. רשף, תשע"ד, עמ' 327.

2. רבין, תשי"ח.

3. גלבוע, תשנ"ב, עמ' 9.

4. צ'לבי, 1996; שדוזן, 2008, עמ' 187; קונבוי, 2010, עמ' 95.

5. שדוזן, 1978, עמ' 77–80, 188–191; צ'לבי, 1996, עמ' 310–313; לימור ומן, תשנ"ח, עמ' 24–26.

על רקע התמורות האלה בעיתונות העולמית התפתחה העיתונות העברית. המגיד והעיתונים שהחלו לצאת לאור אחריו – המליץ, הכרמל, הצפירה ואחרים – הושפעו מאוד במבנה ובסגנון מן העיתונות הזרה במקומותיהם, הן מן העיתונות הגרמנית הן מן העיתונות הרוסית, ובלשונם של עיתונים אלו באו לידי ביטוי דפוסי דקדוק משכיליים מצד אחד ודפוסי סגנון שהיו אופייניים לעיתונות הזרה מצד אחר. ואולם בשלהי המאה התשע עשרה ובראשית המאה העשרים, עם המפנה ביצירה המסאית והספרותית העברית ואימוצו ההדרגתי של סגנון עברי חדש,⁶ ועם התפתחות היישוב החדש בארץ ישראל, השתנתה גם לשון העיתונות העברית, והיא החלה לאמץ דפוסים מודרניים.⁷

עד היום עסקו מחקרים שונים בהתגבשות העיתונות העברית,⁸ ואולם העיסוק בלשון העיתונות דל ביותר.⁹ במחקרה השוותה רשף בין לשונן של שלוש ידיעות שהתפרסמו בשלושה עיתונים בארץ ישראל: חבצלת, שייצג את היישוב הישן, הצבי, שייצג את היישוב החדש, והפועל הצעיר, שייצג את עולי העלייה השנייה. המחקר חשף קווי לשון שונים שאפיינו את העיתונות המוקדמת, אך מטבע הדברים לא היה בו דיון כמותני המתפרס על פני טווח שנים נרחב.

במאמר זה ננסה להשלים חלק מן הפער במחקר ונתחקה אחר פרקים בתהליך גיבוש הסגנון העיתונאי העברי החדש במעבר מן הסגנון העיתונאי ומדפוסי הכתיבה המשכיליים באירופה ובארץ ישראל לסגנון העיתונאי ולדפוסי הכתיבה המודרניים. במאמר יידונו שלוש דוגמאות מייצגות משלושה תחומי לשון שונים: הראשונה בתחום הצורות – התמורות בשימוש בצורות וִיקָטָל; השנייה בתחום הכתיב והמילון – התמורות בצורותיהם ובכתיביהם של מילים ושמות אירופיים; והשלישית בתחום הסגנון – השימוש הנרחב בכינוי החבור לגוף ראשון רבים.

2. שיטת המחקר

המאמר מבוסס בעיקרו על קורפוס שחותר להביא מדגם מייצג של טקסטים מן העיתונות העברית בשנים 1884–1920.¹⁰ השנים הנדונות חופפות פחות או יותר את

6. חוקרים רבים ייחסו את המפנה בסגנון הכתיבה העברי למנדלי מוכר ספרים ולחוג הסופרים שהושפעו ממנו (למשל מירקין, תשל"ח; אלדר, תשע"ה, ב, עמ' 296–300). בתחום הפובליציסטיקה מודגשת תרומתו הרבה של אחד העם לגיבוש הסגנון המסאי העברי (למשל שפיגל, 1931, עמ' 282; הרשב, תשס"ח, עמ' 78; רשף, תשע"ו, עמ' 75).

7. רשף, תשע"ד, עמ' 327–328.

8. על תולדות העיתונות והעיתונים העבריים ראו קרסל, תשכ"ד; ירדני, תשכ"ט; גלבוש, תשנ"ב; סופר, תשס"ז; אלידע, תשע"ה; סגל וסופר, 2021; נאור, תשפ"ב.

9. רשף, תשע"ד, וראו הערתה בעמ' 327.

10. הקורפוס הותקן לשם עבודת הדוקטור של דורון רובינשטיין, 'מן המגיד' ועד 'הארץ': תמורות

שנות החייאת הדיבור העברי, וזמן קצר אחריהן, בשנת 1922, באה ההכרה הרשמית במעמדה של העברית בארץ ישראל.¹¹ בסוף התקופה הנדונה החל גם המהלך המכריע של מעבר מרכזי התרבות העברית מאירופה לארץ ישראל.¹² מבין עשרות העיתונים העבריים שיצאו לאור בשנים אלה, נבחרו להיכלל בקורפוס העיתונים שייצגו ייצוג מיטבי את תקופתם ואת מקום פרסומם: מעיתוני מזרח אירופה – המגיד, המליץ, הצפירה והזמן; מעיתוני היישוב הישן – חבצלת; מעיתוני משפחת בן-יהודה – הצבי ודאר היום (ובזמן שהצבי לא יצא לאור – השקפה והאור); ומעיתוני העליות השנייה והשלישית – הפועל הצעיר, האחדות והארץ.

מן העיתונים הנ"ל נדגמו 43 "תאי טקסט" שנבחרו על פי אמות המידה האלה:¹³

1. מכל עיתון נדגמו קטעים מגיליונותיו הראשונים בכל שנה קלנדרית משנת 1885 ועד שנת 1920 במרווחים בני חמש שנים: 1885, 1890, 1895, 1900, 1905, 1910, 1915 ו-1920, כלומר מדגם משמונה שנים מתוך 36 השנים שבתקופה. ברוב עיתוני הקורפוס צוין התאריך על פי הלוח הגרגוריאני, ובמיעוטם, אלה שיצאו לאור באימפריה הרוסית – המליץ, הצפירה והזמן – צוין התאריך על פי הלוח היוליאני.
2. כמו כן נדגמו קטעים מגיליונותיהם הראשונים או האחרונים של העיתונים שבמדגם אם הם יצאו לאור בשנים 1884–1920.

3. נדגמו קטעים מכמה סוגות: עיקרו של הקורפוס הוא דיווחים (לרבות דיווחים שנשלחו במברקים של סוכנויות הידיעות) וקטעי דעה, עיון או פרשנות, לרבות מאמרי מערכת. לא נדגמו כלל קטעי ספרות יפה שנדפסו בעיתונים לְרוב.

הקורפוס כולל 1,775 קטעי טקסט מ-85 גיליונות מן השנים 1884–1920 של העיתונים שנזכרו לעיל, ובהם 183,745 מילים.¹⁴ הטקסטים הוזנו למסד נתונים ייעודי ותיוגו דינית תיגו לקסיקלי ודקדוקי שהתבסס על שיטת מפעל המילון ההיסטורי ללשון העברית.¹⁵

מטבע הדברים, התמונה העולה מן הקורפוס חלקית בלבד, ועל כן בחרנו להשלימה על פי הצורך באמצעות עיון מקיף יותר בנוהגי הכתיבה ששימשו באותה תקופה. כקורפוס משלים שימשו העיתונים באתר "עיתונות יהודית היסטורית" שלא נכללו במדגם, וכן טקסטים מסוגות נוספות הנכללים באתר מאגרים של מפעל המילון ההיסטורי ללשון העברית.

- בלשון העיתונות העברית כסוף המאה התשע-עשרה ובראשית המאה העשרים, הנכתבת כימים אלה באוניברסיטת תל אביב בהנחייתה של עינת גונן.
11. אפרתי, תשס"ד, עמ' 214.
 12. ראו גם רשף, תשע"ו, עמ' 73; אלדר, תשע"ח, ב, עמ' 342–380.
 13. "תא" – כמשמעות המונח אצל יורעאל ואחרים, תשס"ב, עמ' 269.
 14. הטקסט הגולמי של הקורפוס נמסר לידנו באדיבות אנשי המיזם "עיתונות יהודית היסטורית". אנחנו מבקשים להודות לפרופ' ירון צור, מייסד האתר ומנהלו האקדמי, ולאיל מילר מצוות האתר על עזרתם.
 15. עיקרי השיטה מפורטים אצל בן-חיים, תש"ף.

3. ניתוח הנתונים

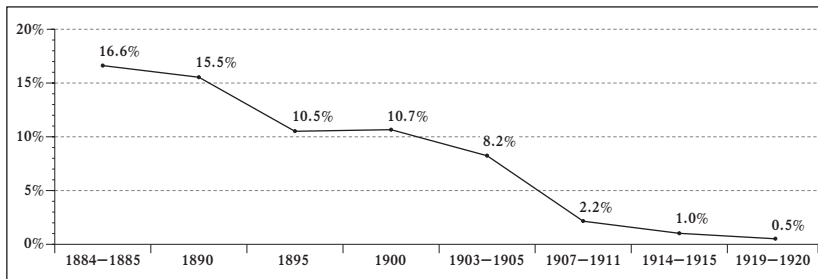
א. התמורות בשימוש בצורות ויקטל

בדומה לשימושן במקרא ובהמשך לשימוש הרווח בספרות ההשכלה, צורות ויקטל משמשות בקורפוס לרוב. שימושן העיקרי של צורות ויקטל בקורפוס הוא לציון עבר סיפורי, לרוב לאחר צורת קטל אחת או יותר, בדומה לשימוש שמצאה קאהן.¹⁶ למשל:

1. בימים האלה נשא הארון אסקיט מנאם לפני קהל עם גדול, ויאמר בדברים מפרשים (הצבי, 5.1.1900).
2. המנוח כהן במשרת הרבנות פה יותר מארבעים שנה ויהי רצוי ונכבד בעיני היהודי ובעיני שאר בני הדתות (המגיד, 11.1.1900).

ואולם בדיון שלהלן לא נתרכז בתפקידן התחבירי של צורות ויקטל, אלא בתפוצתן. בסך הכול נקרו בקורפוס 1,081 תמניות של צורות ויקטל, וכנגדן 11,611 תמניות של צורות קטל לא מהופכות, ובסך הכול 12,692 תמניות קטל/ויקטל (להלן: תמניות העבר), כלומר תמניות ויקטל הן כ-8.5% מכלל תמניות העבר. ואולם התחקות אחר תפוצתן בעיתונים לאורך השנים מספרת את סיפור השינוי באופי הכתיבה בשנים הנדונות.

הקורפוס מלמד כי עד שנת 1905, שלהי תקופת ההשכלה, מנו תמניות ויקטל כ-8%–17% בממוצע מכלל תמניות העבר, ואולם תפוצתן ירדה באופן בולט החל במחצית השנייה של העשור הראשון של המאה העשרים עד להיעלמותן הכמעט מוחלטת לקראת סוף העשור השני, כפי שנראה בגרף מס' 1.

גרף מס' 1: אחוז תמניות ויקטל בכלל תמניות העבר בקורפוס

מז הקורפוס עולה כי שניים מעיתוני ההשכלה באירופה – המגיד והמליץ – נותרו נאמנים לשימוש בצורות ויקטל עד לסוף יציאתם לאור בשנים 1903 ו-1904 בהתאמה:

16. קאהן, 2009, עמ' 188–190. על צורות ויקטל לציון עבר סיפורי בלשון המקרא, לרבות השימוש ברצף קטל-ויקטל, ראו גזניוס, 1910, סעיף 111a; פסברג, תשע"ט, עמ' 82–83.

בהמגיד מנו תמניות וְיִקְטֵל 11.8% מכלל תמניות העבר, ובהמליץ – 9.2% קרובים אליהם בתקופה זו היו גם העיתונים שפרסומם נמשך לאחר מכן – הצפירה (7.7%), חבצלת (11.4%) והשקפה (7.4%). הירידה הגדולה בשימוש בצורות וְיִקְטֵל החלה לקראת המחצית השנייה של העשור הראשון של המאה העשרים, עם הופעתם של עיתונים חדשים שאימצו את הסגנון העברי החדש. החלוץ בהתרחקות מהן היה הזמן, שהחל לצאת לאור בשנת 1903; בשנותיו הראשונות מנו תמניות וְיִקְטֵל בממוצע 4.1% מכלל תמניות העבר, ואולם בשנים שלאחר מכן התמעט מאוד השימוש בהן. מגמה דומה נראית גם בשאר העיתונים, ובכל אחד מהם הן מנו פחות מ-5% מתמניות העבר, ולרוב פחות מכך במידה רבה, כלומר ירידה פי קרוב לארבעה בהשוואה לתקופה שקדמה לה.

עיקר השימוש בצורות וְיִקְטֵל נעשה בערכים ובצורות מאוצר המילים המקראי: הָיָה (67x), אָמַר (32x), בָּא (32x), עָשָׂה (22x), מָת (20x) ועוד. ואולם השימוש בצורות וְיִקְטֵל לא הוגבל בקורפוס לאוצר המילים המקראי, והן שימשו גם בפעלים בתר־מקראיים, לרבות כאלה שמקורם בספרות העת החדשה, למשל ויפרסם (הצבי, 18.1.1895); הפועל פרסם מתועד לראשונה בלשון חז"ל, ויכריחם (המליץ, 7.1.1904); הפועל הכריח מתועד לראשונה בספרות ימי הביניים, ויתמן ('צילם, עשה תמונה'; המגיד, 11.1.1900 [=] הצבי, 18.12.1899); הפועל תָּמַן מתועד לראשונה בעיתוני התקופה.¹⁷

המורפולוגיה של צורות וְיִקְטֵל: צורות וְיִקְטֵל קצרות כנגד צורות וְיִקְטֵל רגילות ברגיל בלשון המקרא משמשות בצורות וְיִקְטֵל צורות וְיִקְטֵל הקצרות, ואולם ההבחנה הצורנית ביניהן ובין צורות וְיִקְטֵל הרגילות עולה רק בקטגוריות מובחנות, כגון בגזרת השלמים ובגזרות פ' הפועל – בבניין הפעיל (יַפְעֵל כנגד יַפְעִיל), בגזרת ע"ו – בבניינים קל והפעיל (*יִקְם [וְיִקְם] כנגד יִקֹּם, יִקֵּם [וְיִקֵּם] כנגד יִקִּים), בגזרת ל"י – ככל הבניינים (יִכֵּן כנגד יִכְנֶה וכיו"ב) ועוד.¹⁸ צורות וְיִקְטֵל קצרות בקטגוריות הללו מצויות גם בלשון חז"ל בכלל ובלשון המשנה בפרט, אך בעיקר בלשון הספרותית הגבוהה, ואילו צורות וְיִקְטֵל משמשות בה בעיקר בשיבוצים.¹⁹ גם בלשון האמוראים משמשות צורות וְיִקְטֵל הקצרות בעיקר בלשון השירה.²⁰

עיון בקורפוס מעלה כי מידת הציניות של לשון העיתונות לכללי הדקדוק של לשון המקרא השתנתה מקבוצה לקבוצה ואף בתוך אותה קבוצה: בגזרת ל"י ובצורות ע"ו בבניין קל הציניות לכללים אלה היה קרוב למוחלט, ובמקומות רבים השתמשו הכותבים בתבניות תחביריות ולקסיקליות מקראיות. למשל:

17. על השימוש בצורות וְיִקְטֵל בפעלים בתר־מקראיים ראו גם תמיר, 2007, עמ' 42. על הפועל תָּמַן ראו אורנן, תשנ"ו, עמ' 311.
18. גזניוס, 1910, סעיפים 48g, 49d, 53n; פסברג, תשע"ט, עמ' 73–82.
19. הנמן, תש"ם, עמ' 31–33; מישור, תשמ"ג, עמ' 85–96.
20. שוה, תשס"ט, עמ' 13, 112.

3. ויהי הדבר לבני עירנו לענין לעסוק בו כל ימי השבוע העבר (הצבי, 31.10.1884; במשמעות 'נהיה').²¹
4. ביום הראשון לשבוע הזה גוע וימת בעירנו הקדושה, הרה"ג הישיש צדיק וישר מוהר"ר אברהם אבא קאסאוסקי מוואלקאוויסק זלה"ה בשנת התשעים לימי חייו (חבצלת, 11.1.1895).²²
5. ויקם וילך אל בית המשפט בטרנוב ויגד את אשר ראה (המגיד, 23.10.1903).
ואולם בגזרת השלמים, בגזרות פ' הפועל, בצורות ע"ו בכנין הפעיל ובצורות ל"י שלא בבנין קל נמצאו סטיות רבות מכללי דקדוק לשון המקרא, ותחת הצורות הקצרות באו בהן פעמים רבות הצורות הרגילות. למשל:
6. והגביר ה"ר ק"ז [=קלונימוס זאב] וויסאָצקי ממאסקווא שלח גם הוא נדבה הגונה חמשים רו"כ [=רובל כסף] ויבטיח לתת בכל שנה סך חמשה ועשרים רו"כ (הצפירה, 1.1.1895).
7. ויבוא הרב החכם חז"ס [=חיים זליג סלונימסקי] ויוכיח לו כי משגה אתו (חבצלת, 2.1.1885).
8. וולפסון מלא את חובתו להציונות באופן נאה מאד ויראה אפילו למתנגדיו כי יש בו כשרונות רבים (הצבי, 3.1.1910).²³

תפוצתה של הצורה הקצרה בלשון העיתונות לא הייתה תלויה בשכיחותה במקרא: מצד אחד נמצא שימוש בצורות מקראיות קצרות נפוצות כמו וַיֵּגֶד/וַיֵּגֶד, וַיִּוֹסֶף, אך גם בצורה נדירה יחסית כמו וַיִּוָּאֵל, ומצד אחר נמצא שימוש בצורה הארוכה וַיִּוָּצֵא הנדירה יחסית תחת הצורה הקצרה הנפוצה ממנה – וַיִּוָּצֵא (הצורה בחיריק נקרת במקרא ארבע פעמים בלבד, וכולן בכתיב חסר: וַיִּוָּצֵא).

סיכום

מזן הקורפוס עולה כי צורות וַיִּקְטַל היו בשימוש רב בעיתונות העברית עד המחצית הראשונה של העשור הראשון של המאה העשרים, ושהשימוש בהן פחת מאוד בשנים שלאחר מכן, החל במחצית השנייה של עשור זה. השימוש בצורות וַיִּקְטַל לא הוגבל לאוצר המילים המקראי, והן נמצאו גם בפעלים בתר-מקראיים בכלל ובפעלים שחודשו בעת החדשה בפרט. כמו כן נמצא כי מידת ציוןן לכללי דקדוק לשון המקרא השתנתה מגזרה לגזרה ומבנין לבנין.

21. על השימוש בצורה ויהי בלשון ההשכלה ראו קאהן, 2009, עמ' 185–188, 259–261. לכל השימושים שהביאה שם נמצאו עדויות גם בקורפוס הנדון כאן.
22. הצירוף "גוע וימת" מקובל בתיאורים מעין זה, והוא נקרה בקורפוס שמונה פעמים, בעיקר בעיתון חבצלת.
23. על הצורות הרגילות בגזרת ל"י הבאות במקרא תחת הצורות הקצרות ראו גזניוס, 1910, סעיף 75t.

ב. התמורות בצורותיהם ובכתיביהם של מילים אירופיות ושמות אירופיים הכתיבה העברית בתקופת ההשכלה ובתקופת התחייה מתאפיינת בריבוי חלופות בדרכי הכתיבה של מילים ושמות אירופיים. למאפיין זה יש בולטות ניכרת בקריאת הטקסט, וכך גוברת תחושת הקורא שלפניו טקסט מיושן, שנבדל מאוד מטקסט מקביל בן ימינו. בסעיף זה נתחקה אחר התמורות שחלו בצורותיהם ובכתיביהם של מילים ושמות אירופיים אחדים כמאפיין מייצג להתגבשות לשון העיתונות הסטנדרטית. מבין המילים והשמות האירופיים, הקבוצה שתיעודה הוא הגדול מכולן במספר תמניוּתיה היא קבוצת שמות המקומות. רבים מהם מתועדים פעמים רבות בכל תקופות הקורפוס, ולכן הם יכולים לשמש אמת מידה טובה לשיקוף השינוי בצורותיהם ובכתיביהם של שמות אירופיים בעיתונות העברית ולהתגבשות אופני השימוש הנוהגים כיום. קבוצת ערכים אחרת שתיעודה רב יחסית היא קבוצת שמות חודשי השנה הכלליים. כדי לבחון את תהליכי ההתגבשות במילים ובשמות האירופיים בחרנו להתמקד אפוא בערכים משתי קבוצות אלה – בשמותיהן של רוסיה ושל אנגליה ובשמו של חודש דצמבר.

סוגיית צורותיהם וכתיביהם של מילים ושמות אירופיים בעברית החדשה כבר נדונה בעבר במחקר. חנוך (גרבל) ותמיר הביאו דוגמאות לדרכי התעתיק של עיצורים ותנועות או של שמות אחדים, אך בלא עיסוק בתמורות שבדרכי התעתיק.²⁴ לעומתן עסקה ימפולסקיה בחלק מן השינויים שחלו בצורה ובכתיב של מילים אירופיות שהופיעו בעיתונות העברית כמזרח אירופה בראשית המאה העשרים.²⁵ במחקר שלהלן נתאר תיאור כמותני את דפוסי השינוי ונעמיד את ציר הזמן לשינויים.

שמות המדינות

שתי המדינות האירופיות הנזכרות ביותר בקורפוס הן רוסיה (312x) ואנגליה (221x), ובשמותיהן משתקף יותר מכול תהליך התגבשות הכתיב העברי המודרני. התמונה הבסיסית העולה מן הקורפוס היא של תהליך מתמשך של מעבר מצורות על דרך הגרמנית והיידיש לצורות שהן בעיקרן על דרך הרוסית (להלן: הצורה הגרמנית, הצורה היידישית וכיו"ב): תחילה השתנו הצורות בסיומות לאַנד (רוסלאנד, רוססלאנד וענגלאנד) לצורות בסיומת -יא (רוסיה ואנגליה, על דרך רוסיה ו-Англия), ולאחר מכן חל שינוי נוסף לצורות בסיומת -יה, הנוהגת עד ימינו (רוסיה ואנגליה).²⁶

24. חנוך (גרבל), 1930, עמ' 23–26; תמיר, 2007, עמ' 18–20; תמיר, תשע"א, עמ' 235.

25. ימפולסקיה, 2016, עמ' 260–275; ימפולסקיה, 2017, עמ' 316–325.

26. הצורות רוססלאנד ואנגליה מתועדות בקורפוס העזר בלבד, והן הובאו כאן להשלמת התמונה. עיון במאגר המילון ההיסטורי ובאתר "עיתונות יהודית היסטורית" השלם מעלה חלופות כתיב נוספות בספרות התקופה: ראטיע, ראטייע, רוס, רוססיה, רוססיה; אינגלאנד, אנגל, אנגליאה. רוב התייעוד לצורות בהכפלת הסמ"ך באתר "עיתונות יהודית היסטורית" קודם לשנת 1884, השנה המוקדמת ביותר בקורפוס המחקר, ובכל מקרה הן אינן מתועדות בקורפוס גפון.

ואולם במעבר זה נותר "זכר לחורבן": בד בבד עם אימוץ הצורה הרוסית לא ננטשו מרכיבים מן הצורה הגרמנית, דוגמת ההטעמה.²⁷

החלוץ בשימוש בצורות המודרניות היה אליעזר בן-יהודה בעיתונו הצבי, והן נמצאו בו כבר בגיליונותיו הראשונים מחודש אוקטובר 1884. למשל:

9. ברוסיה נתפשו עוד ניהילסטים רבים ובתוכם נשים רבות וששה משרי הצבא (הצבי, 31.10.1884).

10. אחד משרי צבא גרדון וארבעים איש אתו נשלחו באניה להתחבר את יתר צבא אנגליה (הצבי, 31.10.1884).

זמן קצר לאחר מכן אימץ את הכתיב הזה "היום", העיתון היומי הראשון בעברית, שיצא לאור בסנקט פטרבורג בשנים 1886–1888. בהיום שלטה במשך כל התקופה שבה יצא לאור הצורה המודרנית רוסייה, ובכך הוא מתבלט, לצד הצבי, בין כל העיתונים בני זמנו.

כנגד הצבי והיום ניצבו שאר עיתוני התקופה – המגיד, המליץ, הצפירה וחבצלת – ובכל אחד מהם השתקפו התמורות בצורה אחרת. העיתון המשקף את תהליך השינוי יותר מכל העיתונים האחרים הוא המגיד, ומועדי המעבר בין חלופות הלשון בו תואמים במידה רבה את תאריכי חילופי עורכיו.

עיון בחומר מעלה כי על אף שבשמות רוסייה ואנגלייה חלו תהליכים שונים קמעה זה מזה, התמורות בשימוש בצורות היו קשורות בזהות עורך העיתון (ראו טבלה מס' 1 בנספח). תחת עריכתו של דוד גורדון שימשו בהמגיד בעיקר הצורות הגרמניות וכן הצורה רוסיא; עם מותו בחודש מאי 1886 ומעבר העריכה לידי בנו, דב גורדון, פחת בהדרגה השימוש בצורות הגרמניות, והצורות הרוסיות הפכו לשליטות. כמו כן נראה כי תחת עריכתו חל בידול בשימוש בצורות: הצורות הגרמניות שימשו בעיקר בתוכן העניינים של העיתון ובכתורותיו הפנימיות, ואילו בגופי הכתבות והמאמרים שימשו בעיקר הצורות הרוסיות. לבסוף, עם מעבר העריכה לידי האחים יצחק שלמה ויעקב שמואל פוקס בחודש אוקטובר 1890, הפכו הצורות הרוסיות בסיומת -יה לשליטות, והצורות האחרות נעלמו כמעט לחלוטין.

המעבר מן הצורות בסיומת -יא לצורות בסיומת -יה מתועד גם בהצפירה, ואולם מועדו מאוחר יותר: עד לסגירתו הזמנית של הצפירה בחודש ינואר 1906 שלטו בו הצורות בסיומת -יא, ואולם עם חידוש יציאתו לאור בחודש אוקטובר 1910 השתנתה בו התמונה לחלוטין: מאותו רגע ועד לסגירתו הסופית הפכו הצורות בסיומת -יה לשליטות כמעט בלעדיות בו, והצורות בסיומת -יא מתועדות בשיעור מועט מאוד בלבד.

כנגד שני עיתוני מזרח אירופה שתוארנו, המגיד והצפירה, שעברו תהליך מודרניזציה

27. בעברית בת מינו מקובלת ההגייה 'rusja', בהתאמה לגרמנית וליידיש ובניגוד להגייה הרוסית re's'ijə. וראו גם ימפולסקיה, 2016, עמ' 270–273; ימפולסקיה, 2017, עמ' 322–324.

של הכתיב, עומד המליץ. המליץ נשאר נאמן עד לסוף דרכו בראשית שנת 1904 לכתוב המיושן בסיומת "יא, והיא הייתה השליטה בו, ואולם גם בו ניתנה דריסת רגל מסוימת לסיומת "יה, בדומה להמגיד שתחת עריכתו של דב גורדון. דומה להמליץ במגמתו היה חבצלת הירושלמי, שאף בו שלטו עד לסוף דרכו בשנת 1911 הצורות בסיומת "יא.

בעיתונים המאוחרים יותר, שהחלו לצאת במאה העשרים – הזמן במזרח אירופה; הפועל הצעיר, האחדות, הארץ ודאר היום בארץ ישראל – כבר אומצה הסיומת "יה, ולסיומת "יא כבר כמעט לא נותר בהם זכר.

שמות חודשי השנה

בניגוד לשמות המדינות, שצורתם התגבשה כאמור על פי הצורה הרוסית, צורת שמות חודשי השנה הכלליים התגבשה בעברית החדשה על פי הצורה הגרמנית והיידית. בדיוננו נתמקד בשם החודש דצמבר, שהוא החודש הנזכר ביותר בקורפוס (218x).²⁸ כפי שעולה מנתוני הקורפוס, בראשית התקופה הנסקרת כאן הצורות הנפוצות בעיתונות היו בעיקרן הצורות הגרמניות והיידיות בכתבן המיושן (Dezember); **דעצעמבער** וכיו"ב (ראו טבלה מס' 2 בנספח), ואולם גם בראשית התקופה נקרתה לעיתים בעיתוני ההשכלה הצורה הרוסית **דעקאבר** (Декабрь). בהמשך הדרך התפתחו הצורות בכל עיתון בדרך אחרת: חבצלת נשאר נאמן לכתוב הגרמני המיושן עד לסוף יציאתו לאור בשנת 1911, בדומה לדרכו בשמות המדינות, ולעומת המגיד עבר תהליך מודרניזציה כבר בשנת 1890, עם מעברו לעריכתם של האחים פוקס, והחל להשתמש בכתוב המקובל **דצמבר**.

בערך בשנת 1896 החלו להתפשט בהמליץ ובהצפירה צורות רוסיות (**דעקאבר**) במקביל להמשך הופעתן של צורות גרמניות (**דצמבר**). הצורות הגרמניות המודרניות התפשטו עוד בהמליץ ובהצפירה עד שנת 1904, שנת סיום יציאתו לאור של המליץ, ושנת 1906, שנת ההפסקה הזמנית ביציאתו לאור של הצפירה. עם חידושו של הצפירה בשנת 1910 הפכו בהדרגה הצורות הגרמניות המודרניות לשליטות בו, ואולם אפילו בשנת 1910 עדיין נמצאו בו צורות רוסיות, לרבות בשמות חודשים נוספים כגון **סינטאבר** (=ספטמבר; הצפירה, 14.10.1910). אותן צורות רוסיות היו השליטות בהזמן במשך כל תקופת פרסומו. למשל:

11. טלגרמה אל הוד הקיסר מאת הגנ. אד. [=גנרל אדיוטנט] קורפטקין מיום 17 דיקבר (כותרת; הזמן, 1.1.1905).

ואולם בשעה שבעיתוני מזרח אירופה וכן בחבצלת הירושלמי ננקטו הצורות הגרמניות והרוסיות, החלו להופיע בעיתוניו של אליעזר בן-יהודה החל בסוף העשור התשיעי של המאה התשע עשרה צורות אחרות, קרוב לוודאי שעל דרך הספרדית היהודית

28. תפוצתו הגדולה של שמו של חודש דצמבר נובעת ממבנה הקורפוס, שכולל עיתונים מראשית השנה הקלנדרית.

או האספרנטו (Desembro או Decembro; דסמברו וכיו"ב), והן המשיכו לשמש בעיתוניו עד לסגירת "האור" בסוף שנת 1914.²⁹ בעיתונים שהחלו לצאת לאור בארץ ישראל בשנת 1907 ואילך – הפועל הצעיר, האחדות, הארץ ודאר היום – כבר שלטו הצורות הגרמניות בכתיבן המודרני, והצורות האחרות – אם נדפסו בהם – נפלטו מן העיתונים האלה עד מהרה.

סיכום

מן הקורפוס עולה כי בצורותיהם ובכתיביהם של המילים והשמות האירופיים התרוצצו חלופות שונות עד להתקבלותה המלאה של אחת מהן ולדחיקת האחרות. מן התמורות בשמות המדינות עולה תמונה של תהליך מתמשך של מעבר מצורות גרמניות ויידיות לצורות רוסיות בעיקרן: מצורות בסיומות "לאַנד (רוסלאנד, ענגלאנד וכיו"ב) לצורות בסיומת "יא, ולאחר מכן – לצורות בסיומת "יה, הנוהגות עד ימינו. התמורות הללו לא חלו בזמן אחד ובדרך אחת בכל העיתונים אלא התחוללו בהדרגה; כל שינוי חל בכל עיתון בזמן אחר ובתנאים אחרים, ובעיתון כמו המגיד אף ניתן להצביע על תלות ברורה בין התמורות ובין חילופי עורכי העיתון. ככלל נוכל לשער כי הדברים קשורים בהתרחקות הדרגתית מייצוג הצורות והתנועות על דרך היידיש, כְּנוֹהֵג בלשון ההשכלה, במודרניזציה של הכתיב ובהאחדת כתיבה של הסיומת "ה על פי המקובל בעברית עם התגבשותו של הסגנון העברי החדש ועם התגבשותה של המערכת הדקדוקית של העברית החדשה.³⁰

לעומת זאת מן התמורות בשמות החודשים עולה תמונה אחרת, של השתלטות הצורה על דרך הגרמנית תוך דחייה של שתי צורות אחרות שקנו להן אחיזה (לעיתים זמנית) בכמה עיתונים: הצורה על דרך הרוסית והצורה על דרך הספרדית היהודית.³¹ ייתכן שלדחייתן של הצורות על דרך הרוסית תרמה גם זרותן הפונטית לעברית המתחדשת בדיבור – הימצאותם של העיצורים המחונככים ושל צורות העיצורים הסופיים בחלק מן הצורות, ואילו השימוש בצורות על דרך הספרדית היהודית היה מוגבל כמעט רק לעיתוני משפחת בן-יהודה וכמעט שלא קנה לו אחיזה בעיתונים האחרים.³² מכל מקום, בסיומה של התקופה הנחקרת כבר התייצבה צורת הכתיב המודרנית בעיתונות העברית, ונדחו החלופות האחרות.

29. ראו גם את הצורה אוקטובר שמביאה רשף (תשע"ד, עמ' 336–337). אנחנו מודים לפרופ' אורה שורצולד על המידע על הספרדית היהודית.

30. יוער כי התמונה המתוארת כאן משתלבת בתמונה הרחבה יותר של התמורות בייצוגה בכתב של תנועת a סופית במילים ובשמות זרים, ואולם הצגת הדברים כאן חורגת הרבה מגבולות המאמר הנוכחי. והשוו לכאן ימפולסקיה, 2016, עמ' 264–266; ימפולסקיה, 2017, עמ' 316–317.

31. על השתלטות הצורה הגרמנית והיידיית על שמות החודשים ראו גם מירקין, תשס"ו.

32. באתר "עיתונות יהודית היסטורית" נמצא שימוש מועט בצורות האלה גם בעיתונים הירושלמיים החרות ומוריה.

ג. השימוש בכינוי החבור למדברים

המאפיין השלישי שיידון משתייך לתחום הסגנון העיתונאי ונוגע לשימוש הרב בגוף ראשון רבים, גוף המדברים, ובייחוד בכינוי החבור למדברים בהצטרפו לשם. בלשון העיתונות של היום כתיבת ידיעות בגוף ראשון רבים איננה מקובלת, ותיאור האירועים עצמם מובא בדרך כלל בגוף שלישי, המרחיק אותם מן הכותב.³³ ואולם בניגוד לְנוֹהַג כיום, בידיעות רבות בקורפוס, ובעיקר בדיווחים ובמאמרים על העולם היהודי ועל העולם הארץ ישראלי בכלל ועל הנעשה בקהילות המקומיות בארץ ישראל ובתפוצות בפרט, נעשה שימוש תכוף בכינוי החבור למדברים בדיווח. בידיעות רבות השתמשו הכותבים בצורות דוגמת **בעירנו**, **ממשלתנו** תחת ניסוחים ניטרליים יותר דוגמת 'בעיר' + [שם העיר] או 'הממשלה' + [שם הייחוס המתאים]. מאפיין סגנוני זה אינו חלק מובהק מדיווח לשוני במערכת הצורות או התחביר הקלאסית, אבל יש בו כדי להדגים את הקשת הלשונית הרחבה שייחדה את סגנון העיתונות המוקדמת בהשוואה לנוסח העיתונאי בימינו. בשל תפוצתו הרבה של הכינוי החבור למדברים במערכת השם ובשל בולטותו בהשוואה לדגמי הדיווח העיתונאי המקובלים היום בחרנו להתמקד בו בדיון שלהלן.

השימוש בגוף המדברים מעמיד במרכז התיאור את הכותב ואת הציבור שהוא מייצג, ומי שאיננו נמנה עימם אינו מוצג הצגה ניטרלית, אלא ביחס לכותב ולציבורו. למשל:

12. זאת נראה יום יום בכל מקום וכזאת באה על עדתנו זה מקרוב (המליץ, 2.1.1885).

13. אך ידע יודעת עתה גם **ממשלתנו** הרמה את בר לבנו וטהר **כונתנו** ובצדקתה בטחנו כי נוכל לעבוד בשלום את **עבודתנו** לטובת הארץ (הצבי, 18.1.1895).

14. **צוררינו** בוויין בקשו ומצאו מקרה חדש להפיץ על ידו "עלילת הרם" (המגיד, 11.1.1900).

מבין המילים המשמשות בכינוי החבור בולטות ארבע שבהן שכיח הכינוי החבור למדברים: **עיר**, **אָח**, **עם** ו**אַרץ**. בידיעות על עניינים מקומיים נעשה שימוש רב בצורה **עירנו** (205x); יותר ממחצית התמניות בצירוף **בעירנו** (109x). למשל:

15. סדר הקריאה לעבודת הצבא נגמר **בעירנו** (ידיעה מברדיצ'ב; הצפירה, 1.1.1890).

בדיווחים על העולם היהודי נעשה שימוש רב בצורות **אחינו** (167x) ו**ועמנו** (96x).³⁴ הצורה **אחינו** משמשת פעמים אחדות רכיב בצירופים דוגמת "אחינו בני בריתנו" (3x) ו"אחינו בני ישראל" (5x, וכן בראשי התיבות א"ח"י, 24x). בעיתוני ארץ

33. לימור ומן, תשנ"ח, עמ' 358.

34. הטקסט בעיתונים איננו מנוקד, ואולם ברובן הגדול של התמניות עולה מן ההקשר צורת הרבים **אחינו** (142x), ורק במיעוטן עולה צורת היחיד **אחינו** (25x).

ישראל נפוצה גם הצורה מושבתנו (24x); יותר ממחצית התמניות בהפועל הצעיר (משנת 1910). למשל:

16. במוש"ק [=במוצאי שבת קודש] כ"ב טבת העבר בא האדון יצחק אפשתין גנן ומודד ארץ במושבתנו בכרית התנאים עם העלמה הבתולה מרת פיגא רחל בת האכר יוסף וידנפילד (ידיעה מראש פינה; הצבי, 17.1.1890).

סגנון כתיבה זה, העשיר בשימוש בכינוי החבור למדברים, רווח גם בעיתונות הגרמנית והיידיית בת התקופה.³⁵

בנתוני הקורפוס בולט מאוד השימוש בכינוי החבור למדברים בדיווחים ובמאמרים על העולם היהודי ועל העולם הארץ ישראלי בהשוואה לדיווחים ולמאמרים על העולם הכללי: בטקסטים העוסקים בעולם הארץ ישראלי בא הכינוי החבור למדברים בממוצע בכ-1.8% מכלל המילים בתחום הנבדק, ובטקסטים העוסקים בעולם היהודי הוא בא בממוצע בכ-1.2% מן המילים (ראו טבלה מס' 3 בנספח). לעומת זאת בטקסטים העוסקים בעולם הכללי בא הכינוי בממוצע רק בכ-0.4% מכלל המילים, כלומר תפוצתו בהם קטנה פי שלושה ויותר מתפוצתו בטקסטים האחרים. כאן יוצאים מן הכלל הדיווחים מן השנים 1914–1915, שנות מלחמת העולם הראשונה, שכן רבים מן הדיווחים מן החזיתות נכתבו בגוף המדברים תוך שימוש בצורות כמו צבאותינו (11x; רק בהצפירה ובהזמן) ומחננו (5x; רק בהזמן).

בעיתוני הפועלים בולטת במיוחד הזיקה שבין תפיסותיהם החברתיות של העיתונים ובין שימושם בכינוי החבור למדברים, שכן בדיווחיהם ובמאמריהם על עולם התוכן של מפלגות הפועלים הם מדגישים את האחוה שבין הפועלים ואת האחוה שבין חברי מפלגות הפועלים בארץ ישראל ובתפוצות. למשל:

17. בנחת רוח הננו מצינים כאן את הופעתו של אחינו העתון "אונזער שטימע" (קולנו) היוצא לאור על ידי חברינו פועלי-ציון באנגליה (האחדות, 7.8.1910).

18. העובדה הזאת עודדה את רוחנו וחזקה בתוכנו את האמונה כי אמנם מחננו אחד הוא וכי אמנם לויעידתנו המשותפת עלול להיות ערך מכריע בעבודתנו לעתיד (הפועל הצעיר, 2.1.1920).

אף על פי שמנקודת מבטה של העיתונות המודרנית כתיבת ידיעות בגוף ראשון איננה מקובלת כאמור, וכך גם השימוש בכינוי החבור למדברים, מן הקורפוס עולה שבעיתונות העברית של סוף המאה התשע עשרה וראשית המאה העשרים היא הייתה נפוצה למדי. עיון באתר "עיתונות יהודית היסטורית" מעלה שהנטייה לשימוש רב יחסית בכינוי החבור למדברים בכתיבה העיתונאית לא דעכה גם אחרי תום התקופה הנסקרת כאן.

35. כך על פי עדותו של ד"ר אריה אולמן מן האקדמיה ללשון העברית וכן על פי חיפושים מזדמנים שערכנו.

4. סיכום

ראשיתה של העיתונות העברית בראשית המחצית השנייה של המאה התשע עשרה, ופעילותה נמשכת מאז ברציפות עד היום. התפתחותה של העיתונות העברית הייתה כרוכה בשני תהליכים מרכזיים: התפתחותה והתגבשותה של העיתונות העולמית מצד אחד, והתמורות במעמדה ובדמותה של הלשון העברית מצד אחר – דחיקת לשון ההשכלה מן הלשון הכתובה על ידי הסגנון העברי החדש ולצידה תחיית הדיבור העברי, כינון היישוב העברי בארץ ישראל וראשית התגבשותו של מרכז תרבות עברי בארץ ישראל, שבתוך כשני עשורים עתיד היה להחליף את המרכז האירופי. כדי לבחון את תהליכי השינוי בהתגבשות סגנון העיתונות העברי המודרני נדונו כאן שלושה ממאפייני לשון העיתונות העברית בסוף המאה התשע עשרה ובראשית המאה העשרים: התמורות בשימוש בצורות וִיקָטֵל, התמורות בצורותיהם ובכתיביהם של מילים ושמות אירופיים והשימוש בכינוי החבור למדברים.

מן הקורפוס עולה תמונה מורכבת של תהליכי סטנדרטיזציה של לשון העיתונות: מצד אחד במהלך התקופה שנבדקה חלו תמורות רבות בהיקף השימוש בצורות וִיקָטֵל וכן בצורותיהם ובכתיביהם של מילים ושמות אירופיים – עד להתייצבות השימוש המקובל כיום בסוף העשור השני של המאה העשרים; מצד אחר בשימוש בכינוי החבור למדברים חלה התמורה רק בשנים מאוחרות יותר. העשור השני של המאה העשרים מסתמן אפוא כעשור של מפנה באימוץ דפוסי לשון מודרניים, ואולם הסטנדרטיזציה עתידה להישלם רק בתקופה מאוחרת יותר.

נספח

טבלה מס' 1: תמניות שמותיהן של רוסיה ושל אנגליה בהמגיד על פי אתר "עיתונות יהודית היסטורית"³⁶

העורך	טווח התאריכים	רוסלאנד	רוססלאנד	רוסיה	ענגלאנד	אנגליה	אנגליה
דוד גורדון	7.7.1880-31.12.1881	28	17	40	19	2	—
	1.1.1885-21.5.1886	27	31	69	3	4	2
דב גורדון	28.5.1886-31.12.1887	2	29	84	12	25	3
	1.1.1889-17.7.1890	—	20	106	6	6	47
האחים פוקס	17.10.1890-31.12.1891	—	—	1	141	—	65

36. הספירה באתר איננה מדויקת, ואף תוקנה בטבלה זעיר שם זעיר שם, ואולם אין בכך כדי לפגום בתמונה העולה ממנה.

טבלה מס' 2: צורות שמו של חודש דצמבר ותמניותיהן על פי הקורפוס

הצורה	על דרך הגרמנית והיידיש בכתוב מיושן	על דרך הרוסית	על דרך הספרדית היהודית או האספרנטו	על דרך הגרמנית והיידיש בכתוב מודרני
השנה	דעזעמבער, דעזעמבר, דעזעמבר, דעז	דיקאבר, דייקבר, דעקאבר	דיסמבר, דיסמברו, דסמבר, דסמברו	דיצמבר, דצמבר, דצמ
1884-1885	המליץ (3x) הצפירה (1x) חבצלת (1x)	המליץ (1x)	–	–
1890	המליץ (6x) הצפירה (11x) חבצלת (1x)	–	הצבי (1x)	–
1895	המליץ (15x) הצפירה (14x) חבצלת (12x)	–	–	–
1900	–	המליץ (1x) הצפירה (1x)	הצבי (6x)	המגיד (1x) המליץ (13x) הצפירה (15x)
1903-1905	המליץ (1x) חבצלת (1x)	המליץ (1x) הצפירה (1x) הזמן (45x)	השקפה (5x)	המליץ (13x) הצפירה (4x)
1907-1911	–	הזמן (6x)	הצבי (6x)	הפועל הצעיר (1x)
1914-1915	–	הזמן (12x)	האור (3x)	הצפירה (7x) הפועל הצעיר (1x)
1919-1920	–	–	–	הצפירה (7x) הפועל הצעיר (1x)

טבלה מס' 3: תמניות הכינוי החבור למדברים בידיעות ובמאמרים העוסקים

בעולמות התוכן השונים על פי הקורפוס

בטבלה זו מוצג פירוט מספר תמניותיו של הכינוי החבור למדברים בחלוקה לעולמות תוכן, ולצידו ציון אחוז התמניות האלה בכלל התמניות העוסקות באותו עולם תוכן. נתוני השימוש בעיתוני הפועלים שנוסדו בארץ ישראל, הפועל הצעיר והאחדות, מוצגים בנפרד.

סיווג העיתונים							עולם התוכן השנה
עיתוני הפועלים (הפועל הצעיר, האחדות)				כלליים			
סוציאליסטי	ארץ ישראלי	יהודי	כללי	ארץ ישראלי	יהודי	כללי	
–	–	–	–	38 (1.1%)	96 (0.9%)	16 (0.2%)	1885–1884
–	–	–	–	134 (2.8%)	118 (1.3%)	12 (0.2%)	1890
–	–	–	–	28 (2.8%)	225 (1.8%)	10 (0.1%)	1895
–	–	–	–	36 (1.4%)	88 (1.1%)	54 (0.5%)	1900
–	–	–	–	56 (1.6%)	105 (1.0%)	44 (0.3%)	1905–1903
46 (2.6%)	133 (1.4%)	6 (0.6%)	1 (1.8%)	8 (2.4%)	93 (0.8%)	4 (0.1%)	1911–1907
1 (1.0%)	36 (0.6%)	9 (1.0%)	1 (0.1%)	25 (1.6%)	10 (0.5%)	93 (1.1%)	1915–1914
36 (6.1%)	13 (0.7%)	25 (1.5%)	–	46 (1.6%)	65 (1.9%)	12 (0.2%)	1920–1919

מקורות

עיתונים

דאר היום – מעיתוני משפחת בן־יהודה, 1919–1940 (לא ברציפות)
 האחדות – מעיתוני העליות השנייה והשלישית, 1910–1914
 הארץ – מעיתוני העליות השנייה והשלישית, 1919 ואילך
 הזמן – מעיתוני מזרח אירופה, 1903–1915
 המגיד – מעיתוני מזרח אירופה, 1856–1903 (לא ברציפות)
 המליץ – מעיתוני מזרח אירופה, 1860–1904 (לא ברציפות)
 הפועל הצעיר – מעיתוני העליות השנייה והשלישית, 1907–1970
 הצבי, האור – מעיתוני משפחת בן־יהודה, 1884–1914 (לא ברציפות)
 הצפירה – מעיתוני מזרח אירופה, 1862–1931 (לא ברציפות)
 השקפה – מעיתוני משפחת בן־יהודה, 1896–1908 (לא ברציפות)
 חבצלת – מעיתוני היישוב הישן, 1863–1911 (לא ברציפות)

קיצורים

אורנן, תשנ"ו = ע' אורנן, מילון המילים האבודות, ירושלים ותל אביב תשנ"ו
אלדר, תשע"ח = א' אלדר, תולדות הלשון העברית בהיבט חברתי ולשוני ובהתפלגות
גיאוגרפית, א-ב, ירושלים תשע"ח

אלידע, תשע"ה = ע' אלידע, העולם בצהוב: לידת עיתונות ההמון הארץ-ישראלית
(מ"הצבי" ל"האור", 1884–1914), תל אביב תשע"ה

אפרתי, תשס"ד = נ' אפרתי, מלשון יחידים ללשון אומה: הדיבור העברי בארץ
ישראל בשנים תרמ"ב–תרפ"ב (1881–1922) (אסופות ומבואות בלשון, ו),
ירושלים תשס"ד

בן-חיים, תש"ף = ז' בן-חיים, "המפעל והיקפו", עַת הָאֶסֶף, א: מילים ומילונאות
(אסופות ומבואות בלשון, כח), בעריכת מ' פלורנטין, ירושלים תש"ף, עמ' 314–321

גזניוס, 1910 = W. Gesenius, *Hebrew Grammar*, ed. E. Kautzsch, Oxford = 1910
1910

גלבווע, תשנ"ב = מ' גלבווע, לקסיקון העיתונות העברית במאות השמונה-עשרה
והתשע-עשרה, ירושלים תשנ"ב

הנמז, תש"ם = ג' הנמז, תורת הצורות של לשון המשנה (מקורות ומחקרים בלשון
העברית ובתחומים הסמוכים לה, ג), תל אביב תש"ם

הרשב, תשס"ח = ב' הרשב, לשון בימי מהפכה: המהפכה היהודית המודרנית ותחיית
הלשון העברית, ירושלים תשס"ח

חנוך (גרבבל), 1930 = I. Chanoch (Garbell), *Fremdsprachliche Einflüsse im
modernen Hebräisch*, Ph.D. dissertation, Friedrich-Wilhelms-Universität
zu Berlin, 1930

יזרעאל ואחרים, תשס"ב = ש' יזרעאל, ב' הרי וג' רהב, "לקראת כינון מאגר העברית
המדוברת בישראל", לשוננו סד (תשס"ב), עמ' 265–287

ימפולסקיה, 2016 = S. Yampolskaya, *Some Features of European Hebrew = 2016
Development in the XIX – the Beginning of the XX Century: Loanwords
and T-V Distinction*, Ph.D. dissertation, St. Petersburg State University,
2016

ימפולסקיה, 2017 = S. Yampolskaya, "Internationalisms in the Hebrew Press = 2017
1860s–1910s as a Means of Language Modernization", *From Ancient
Manuscripts to Modern Dictionaries: Select Studies in Aramaic, Hebrew
and Greek* (Perspectives on Linguistics and Ancient Languages, 9), ed.

T. Li and K. Dyer, Piscataway, NJ 2017, pp. 309–327
ירדני, תשכ"ט = ג' ירדני, העיתונות העברית בארץ-ישראל בשנים 1863–1904,
תל אביב תשכ"ט

לימור ומן, תשנ"ח = י' לימור ור' מן, עיתונאות: איסוף מידע, כתיבה ועריכה, תל
אביב תשנ"ח

- מאגרים = מאגרים: מפעל המילון ההיסטורי ללשון העברית, -maagarim.hebrew-academy.org.il
- מירקין, תשל"ח = ר' מירקין, "מסגנון אל סגנון: הדרך העולה מכתבתו של ש"י אברמוביץ אל ה'נוסח' של מנדלי מוכר ספרים", לשוננו מב (תשל"ח), עמ' 251–237
- מירקין, תשס"ו = ר' מירקין, "סיפורה של מילה": שמות חודשי השנה האזרחית בעברית החדשה", יקנתון 208 (תשס"ו), עמ' כ
- מישור, תשמ"ג = מ' מישור, מערכת הזמנים בלשון התנאים, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ג
- נאור, תשפ"ב = מ' נאור, יום-יום: סיפורם של עשרה יומנים ושל עשרים עיתונאים בולטים בארץ מאז הופעת היומון הראשון ב-1908, ירושלים תשפ"ב
- סגל וסופר, 2021 = Z. M. Segal and O. Soffer, "One Journal, One Decade, = 2021 3,797,592 Words: Computational Analysis of HaTzifira's Discourse (1874–1883)", *Journal of Jewish Studies* 72 (2021), pp. 369–396
- סופר, תשס"ז = א' סופר, אין לפלפל!: עיתון "הצפירה" והמודרניזציה של השיח החברתי הפוליטי, ירושלים תשס"ז
- עיתונות יהודית היסטורית = עיתונות יהודית היסטורית, הספרייה הלאומית, nli.org.il/he/discover/newspapers/jpress
- פסברג, תשע"ט = ש' פסברג, מבוא לתחביר לשון המקרא (ספריית האנציקלופדיה המקראית, לו), ירושלים תשע"ט
- צ'לבי, 1996 = J. K. Chalaby, "Journalism as an Anglo-American Invention: = 1996 A Comparison of the Development of French and Anglo-American Journalism, 1830s–1920s", *European Journal of Communication* 11 (1996), pp. 303–326
- קאהן, 2009 = L. Kahn, *The Verbal System in Late Enlightenment Hebrew* = 2009 (Studies in Semitic Languages and Linguistics, 55), Leiden and Boston 2009
- קונבו, 2010 = M. Conboy, *The Language of Newspapers: Socio-Historical = 2010 Perspectives*, London 2010
- קרסל, תשכ"ד = ג' קרסל, תולדות העתונות העברית בארץ-ישראל, ירושלים תשכ"ד
- רבין, תשי"ח = ח' רבין, "עברית בינונית", לשוננו לעם ט (תשי"ח), עמ' 92–88
- רשף, תשע"ד = י' רשף, "שלושה דורות בעיתונות העברית של ראשית המאה העשרים", לשוננו עו (תשע"ד), עמ' 344–327
- רשף, תשע"ו = י' רשף, העברית בתקופת המנדט (אסופות ומבואות בלשון, יח), ירושלים תשע"ו
- רזון, 1978 = M. Schudson, *Discovering the News: A Social History of = 1978 American Newspapers*, New York 1978

M. Schudson, "Public Spheres, Imagined Communities, = 2008 שרזון, and the Underdeveloped Historical Understanding of Journalism", *Explorations in Communication and History*, ed. B. Zelizer, Abingdon 2008, pp. 181–189

שוה, תשס"ט = א' שוה, לשון השירה העברית בתלמוד הבבלי, עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשס"ט

S. Spiegel, *Hebrew Reborn*, London 1931 = 1931 שפיגל,

תמיר, 2007 = ר' תמיר, הלשון בסיפורת הריאליסטית המוקדמת של "המהלך החדש", עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, 2007

תמיר, תשע"א = ר' תמיר, "הסיפורת של 'המהלך החדש': מאפיינים לשוניים וסגנוניים בלשון האמנותית במעבר מההשכלה לתחייה", מחקרים בלשון יג (תשע"א), עמ' 221–240